

HÜKÜMET SİSTEMİ TARTIŞMALARI BAĞLAMINDA BAŞKANLIK YA DA YARI-BAŞKANLIK SİSTEMLERİNİN TÜRKİYE'DE UYGULANABİLİRLİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KAHRAMAN

Mustafa Kemal Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

Özet

Uygulandığı birçok ülkede zaman zaman siyasal istikrarsızlığa neden olan parlamenter sistem, Türkiye'de ve bu ülkelerde yeni sistem arayışlarını gündeme getirmiştir. Parlamenterizmin neden olduğu hükümet krizlerini aşabilmek için ihtiyaç duyulan güçlü yürütme özlemi, başkanlık veya yarı-başkanlık sistemlerinin tercih edilmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada, başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinin özellikleri, siyasal sistemimiz açısından avantajları ve sakıncaları karşılaştırmalı olarak incelenecek; başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinin ülkemizde uygulanması halinde doğabilecek muhtemel sorunlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet Başkanı, Hükümet, Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi, Yarı-Başkanlık Sistemi.

POLITICAL REGIME DEBATES AND THE POSSIBILITY OF IMPLEMENTATION OF PRESIDENTIAL AND SEMI-PRESIDENTIAL REGIMES IN TURKEY

Abstract

Turkey and other countries have attempted to change their political regimes as a result of occasional political instability of parliamentary regime. Presidential and semi-presidential regimes are seen a means to overcome governmental crises of parliamentarism by instating strong executive. This study analyzes the characteristics of presidential and semi-presidential regimes, evaluates their advantages and disadvantages for our political system in comparative perspective, and list possible problems of their implementation in Turkey.

Key Words: President, Presidential System, Semi-Presidential System, Government, Parliamentary System.

Giriş

Türkiye'de hükümet sistemi değişikliği tartışmaları, son yirmi yıldır sıkça gündeme getirilen konulardan biri olmuştur. 1990'lı yılların başından itibaren tartışılmaya başlanan bu konunun, son zamanlarda yeniden gündemde olduğu; tartışmaların, istikrarsız koalisyon hükümetlerinin kurulmasına neden olan parlamenter sistemin, başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemiyle değiştirilmesi ana fikri üzerinden yapıldığı görülmektedir.

1990'lı yılların başında 8. Cumhurbaşkanı merhum Özal tarafından ilk kez dile getirilen bu konu, 1997 yılında zamanın cumhurbaşkanı Demirel tarafından yeniden tartışmaya açılmıştır. Ancak tartışmaların sağlıklı bir şekilde yapılamaması, ilkelerden ziyade şahısların gözetilmesi ve konunun parlamento gündemine taşınmaması nedeniyle herhangi bir anayasal ya da yasal değişiklik girişimi yapılmadan unutulmaya terk edilmiştir. Ancak son zamanlarda iktidar partisine mensup siyasetçiler tarafından Türkiye için en uygun hükümet sisteminin başkanlık sistemi olduğu tezinin yeniden değişik ortamlarda dile getirildiği görülmektedir.

Ülkemiz, istikrarsız koalisyon hükümetleri nedeniyle başta ekonomik ve siyasal olmak üzere, her alanda çok şey kaybetmiş; en önemlisi, zaman kaybetmiştir. Güçlü ve istikrarlı hükümetlere ihtiyacımız olduğu açık olmakla birlikte, yeni bir sistemin beraberinde getireceği yeni sorunlar da göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir.

1980'li yıllardan itibaren, özellikle Latin Amerika ülkelerinin siyasal rejimlerini inceleyen önemli çalışmalar yapılmaya başlandığı görülmektedir. Juan J. Linz'in öne çıktığı bu çalışmalarda, başkanlık rejimini eleştiren görüşler hakim olmuş, Latin Amerika'daki demokrasilerin yıkılmasının nedeni olarak başkanlık sistemi gösterilmiştir (Linz-Valenzuela, 1994: 94). Bu ülkeler için parlamenter rejim ya da yarı-başkanlık türü karma rejimler önerilmiş olmakla birlikte, bu öneriler doğrultusunda sistem değişikliğine gidilmediği görülmektedir (Mainwaring-Shugart, 1997: 2). Aynı şekilde, 1990'lı yılların başında Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan demokrasiye geçiş sürecinde de, Çekoslovakya ve Macaristan dışında, seçilmiş cumhurbaşkanına yer veren karma rejimlerin tercih edildiği görülmektedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalarda, istikrarlı bir demokrasi için klasik siyasal kurumların yanında yasama-yürütme ilişkileri, parti sistemi, parti yapıları, seçim sistemi, küresel etkiler ve toplumsal koşulların da dikkate alınması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Türkiye’de hükümet sistemi değişikliği gerekli midir? Başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemlerinden birinin kabulü siyasal sistemde istikrarı sağlayabilir mi? Siyasal istikrarsızlıkların nedeni sadece hükümet sistemi midir? Bu çalışmada anayasa hukuku perspektifinden bu sorulara cevap aranacak; başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinin özellikleri, avantajları ve sakıncaları parlamenter sistemle karşılaştırmalı olarak incelenecek, nihayet bu sistemlerin ülkemizde uygulanabilirliği üzerinde durulacaktır.

1. Hükümet Sistemleri ve Genel Özellikleri

Hükümet sistemlerinin sınıflandırılmasında dikkate alınan ilke, kuvvetler ayrılığı ilkesidir. Bilindiği gibi bu ilke, 18. Yüzyıl sonlarında Fransa’da mutlakiyet rejimlerini yıkmak isteyenlerin hararetle savundukları bir ilkedir. Nitekim, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Beyanname’sinin 16. maddesinde, “Bir toplumda hakların teminatı sağlanmamış ve kuvvetler ayrılması gerçekleştirilmemişse o toplumun anayasası yoktur.” denmektedir (Kuzu, 2011: 54). Kuvvetler ayrılığı ilkesi, günümüzde önemini büyük oranda yitirmiş olduğundan, Montesquieu’nun belirttiği anlamda kuvvetler arasında bir ayırım yapmak mümkün değildir (Kapani, 1976: 282). Dolayısıyla, hükümet sistemlerinin sınıflandırılması yasama-yürütme organlarının ilişkilerine göre yapılmaktadır.

Hükümet sistemleri, yasama ve yürütme kuvvetlerinin aynı elde toplanması veya ayrı organlar şeklinde tasarlanması bakımından, “kuvvetler birliği sistemleri” ve “kuvvetler ayrılığı sistemleri” olmak üzere ikiye ayrılır (Yazıcı, 2002: 2; Özbudun, 2004: 329; Huntington, 2002:105-157; Kahraman, 2006: 6; Teziç, 1998: 395-472; Gözler, 2010: 82-111). Kuvvetler birliği sistemleri; yasama ve yürütme kuvvetlerinin, bu kuvvetlerden birinin elinde toplanması ile oluşur. Bu kuvvetler yürütmede toplandığında mutlak monarşiler ve diktatörlükler; yasama organında toplandığında, meclis hükümeti sistemi meydana gelir.

Kuvvetler ayrılığı sistemleri, kuvvetler arasındaki ayrılığın niteliğine göre, başkanlık sistemi ve parlamenter sistem olmak üzere iki türe ayrılır. Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme kuvvetleri kesin ve sert biçimde birbirinden ayrılır. Parlamenter sistemde ise, bu iki kuvvet yumuşak ve dengeli olarak birbirinden ayrılır. Bu iki sistemin bazı özelliklerini taşıyan ve bu sistemler arasında yer alan üçüncü bir hükümet sistemi de yarı-başkanlık sistemidir.

1.1. Parlamenter Sistem

Parlamenter sistem, 18. yüzyılda İngiltere’de siyasal evrim sonucu oluşmuş bir sistemdir. Hükümdara karşı halkı temsil eden bir parlamento oluşturarak yasama yetkisini ele geçirmek ve bu suretle hükümdarı denetlemek düşüncesinden hareket edilerek oluşturulan parlamenter sistem, uygulama sürecinde başarılı olmuştur (Tunaya, 1980: 387; Hartmann, 2000: 15). Başlangıçta ikici (düalist) nitelikte olan parlamenter sistem, daha sonraki süreçte Kral aleyhine ve dolayısıyla parlamento lehine gelişmiştir (Turhan, 1989: 46).

Parlamenter sistem, “Yürütme otoritesinin yasamadan çıktığı ve yürütmenin yasamaya karşı siyasal sorumluluğunun bulunduğu bir anayasal hükümet biçimi” dir (Turhan, 1989: 43; Gözler, 2010: 82-111). Klasik parlamenter sistem, kuvvetler arasında eşitlik ve denge ilkesine (Demir, 1998: 19) dayanmakla birlikte, günümüzde yürütme organı yasamaya göre daha güçlü hale gelmiştir (Kuzu, 2011: 55). Organlar arasındaki işbirliği, “organik” ve “işlevsel” olmak üzere iki türdür. Yasa yapımı sürecinde fonksiyonel işbirliği görülür; yasalar kural olarak yürütme organı tarafından hazırlanır ve yasama organında görüşülerek kabul edilir. Aynı şekilde, yasaların uygulanabilmesi için de yürütme organının işlemler yapması gereklidir. Yürütmenin yasamadan çıkması nedeniyle de Organik işbirliği görülür (Turhan, 1989: 43; Demir, 1998: 19). Bu işbirliğinin bir sonucu olarak, başbakan ve bakanlar parlamento içindeki çoğunluktan çıkar, devlet başkanı da parlamento tarafından seçilir.

Parlamenter sistemde yürütme yetkileri Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılır. Temel ilkeleri başbakan tarafından belirlenen hükümet politikaları, kollektif sorumluluğa sahip Bakanlar Kurulu tarafından yürütülür. Yürütmenin icrai yetkileri Başbakan ve kabinesine aittir. Sorumsuz devlet başkanının icrai yetkileri yoktur, bir takım sembolik yetkilere sahiptir. Devlet başkanı tarafından yapılan işlemlerin sorumluluğu, karşı-imza kuralı ile, başbakan ve bakanlara yüklenmiştir.

Bu genel açıklamadan sonra, parlamenter sistemin başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Yürütme organının yasama organına karşı sorumlu olması,
- Yürütme organının yasama organını fesih yetkisine sahip olması,
- Devlet başkanının sorumsuz olması,
- Yasama ve yürütme organları arasındaki işbirliği ve

- İki başlı yürütme (Kuzu, 2011:54-65; Turhan, 1989: 43-56; Teziç, 2001: 416; Sartori, 1997: 119; Atar, 2002: 154).

Parlamentar sistemde bakanlar kurulu, yasama organına karşı siyasal bakımdan sorumludur (Özbudun, 2004: 329). Bu sorumluluk nedeniyle hükümet, yasama organı tarafından denetlenir ve güvensizlik oyu ile düşürülebilir. Parlamentar sistemi başkanlık sisteminden ayıran en önemli özellik bu özelliktir. Zira, başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları sert olarak ayrıldığından, birbirlerinin hukuki varlıklarına son veremezler.

Yürütme organının parlamentoyu fesih yetkisi, parlamentar rejimin ikinci zorunlu şartıdır. Parlamentonun güvensizlik oyuna karşılık, hükümetin fesih yetkisine sahip olması, bu iki kuvveti dengelemektedir (Özbudun, 2004: 329).

Parlamentar sistemde devlet başkanının siyasal bakımdan sorumsuz olması, aynı zamanda yürütme organının iki başlı olması anlamına da gelir. Bir yandan yürütme organının başı olan devlet başkanı, öte yandan devletin birliğinin ve ülke bütünlüğünün temsilcisidir. Devlet başkanı, belli bir soya dayanan Kral/Hükümdar olabileceği gibi; seçimle bu göreve getirilen bir Cumhurbaşkanı da olabilir (Altuğ, 2003: 7). Devlet Başkanının, devletin birliğini ve ülkenin bütünlüğünü temsil etmek gibi sembolik yetkileri dışında icrai yetkileri yoktur. Devlet Başkanı, siyasal bakımdan sorumsuzdur ve parlamento tarafından görevine son verilemez. Parlamentar rejimlerde Devlet Başkanının tek başına yapabileceği bir işlem yoktur (Özbudun, 2004: 330). Devlet Başkanının oynadığı en önemli rol, yasama ve yürütme organları arasında uyumsuzluk çıktığı durumlarda, fesih yetkisini de içeren tarafsız hakemlik rolüdür (Altuğ, 2003: 8).

Günümüz anayasalarında başbakanı öteki bakanlardan daha geniş yetkiler tanıdığı görülmektedir. Başbakan, birlikte çalışacağı bakanları kendisi belirlemekte ve parlamento karşısında hükümetin sorumluluğunu taşımaktadır. Gerektiğinde devlet başkanından parlamentonun feshini isteyebileceği gibi, hükümet içindeki bir bakanın görevden alınmasını da isteyebilmektedir (Turhan, 1989: 44).

Siyasal sorumluluk ve fesih yetkisi, parlamentar sistemin başlıca denge araçları olmakla birlikte, siyasal partilerin ortaya çıkması, organlar arasındaki bu dengeyi yürütme lehine bozmuştur. Şöyle ki, yasamanın yetkileri, büyük oranda parlamentodan iktidar partisi/partilerine geçmiş; fesih yetkisi de organlar arasındaki çekişmeleri uzlaştırma aracı olmaktan çıkarak, parti hükümetini seçmenlere bağlayan bir araç haline dönüşmüştür (Turhan, 1989: 53). Geleneksel yasama-yürütme ikiliği anlamını yitirerek,

hükümet ile parlamento çoğunluğu arasında bir birlik (teklik) oluşmuştur (Turhan, 1989: 47). Hatta günümüzde parlamenter sistemin tekçi olmak zorunda olduğu savunulmaktadır (Tunaya, 1980: 407).

Parlamenter sistemlerde parlamento içinden çıkan ve parlamentonun güvenine dayanan hükümet, parlamentodan bağımsız olarak hareket edebilme gücüne de sahiptir. Bakanların tamamının parlamento üyesi olması zorunlu olmamakla birlikte, çoğunluğunun parlamento üyesi olması gereklidir. Zira, bu hükümet sistemine “parlamenter” niteliğini kazandıran özellik, bakanların parlamentoya karşı siyasal sorumluluk taşımaları ve parlamento çalışmalarına katılabilmeleridir (Turhan, 1989: 54).

Siyasal partiler nedeniyle, parlamenter sistemin günümüzdeki işleyişi değişmiştir. Bu nedenle, parlamenter sistemler “*kabine hükümeti*” olarak değil de “*başbakanlık hükümeti* olarak” ifade edilmektedir (Turhan, 1989: 53). İki partili sistemlerde hükümet, sürekli olarak iki parti arasında el değiştirmektedir. Hükümetin görevini sürdürmesi parlamento çoğunluğunun desteğine bağlı olduğundan, partiler, genellikle disiplinli partilerdir. Çok partili sistemlerde ise, sistemin işleyişi karmaşıklaşmakta ve buna bağlı olarak çeşitli sorunlar yaşanmaktadır (Turhan, 1989: 56).

Bu sorunlardan en önemlisi, her zaman tek parti hükümeti kurulamaması; bir başka anlatımla, koalisyon hükümetleri kurulmasıdır. Koalisyon hükümetleri döneminde yasama organı, güvenoyu gibi denetim mekanizmalarını daha etkin olarak kullanabildiğinden yürütme karşısında güçlenmektedir (Tunaya, 1980: 408). İki partiden fazla partiden oluşan koalisyon hükümetleri uzun ömürlü olamadıklarından, hızlı ve etkin kararlar alamamakta, bu nedenle istikrarsızlığa neden olmaktadır. Fransa’da 1958’den önceki 70 yıllık bir süreçte 104; 88 yıllık Cumhuriyet tarihimizde 60 hükümet kurulmuş; Almanya, Portekiz ve İtalya’da da benzer sonuçlar görülmüştür (Kuzu, 2011: 92).

Koalisyon hükümetleri döneminde parlamenter sistemin kabine dayanışması, gizlilik ve ortak sorumluluk gibi önemli ilkeleri de ihlal edilebilmektedir (Turhan, 1989: 77). Nitekim Sartori’ye göre, “*Koalisyon hükümetlerinin yapabileceği birazcık icraat, genellikle ilk altı ay içinde, hükümetin devrilmesinin hoş karşılanmayacağı balayı döneminde yapılır. Ondan sonra hükümetler hareketsiz kalarak, gemiyi batırmamaya çalışarak zaman kazanmaya bakarlar* (Sartori, 1997: 152).”

Koalisyon hükümetleri, genellikle benimsenen çok parti sistemi ve nispi temsil seçim sisteminden kaynaklanmaktadır. Çok partili parlamenter sistemlerde koalisyon hükümetleri olasılığının olması, potansiyel hükümet

istikrarsızlığı nedenidir. Parlamenter sistemin İngiltere’de başarılı şekilde işleminin belki de en önemli nedeni, iki partili siyasal yapısı ve çoğunluk seçim sistemidir (Kuzu, 2011: 82). Başkanlık sisteminde hükümet istikrarı, başkanın belirli bir süre için seçilmesi ve bu süre içinde parlamento tarafından görevine son verilememesi nedeniyle sağlanmaktadır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra anayasa koyucularının, bu nedenden olsa gerek, yürütmenin güçlendirilmesi amacıyla *Rasyonelleştirilmiş Parlamentarizm* araçlarından yararlanarak hükümetin siyasal sorumluluğunu ayrıntılı olarak düzenleme yoluna gittikleri görülmektedir (Turhan, 1989: 57).

Günümüz parlamenter sistemlerinde yasama organının yürütmeyi denetlemesi, neredeyse imkansızdır. Yasama organı, siyasi partiler ve parti disiplini nedeniyle hükümetler tarafından bir yasa makinesi gibi çalıştırılmaktadır. Nitekim, yasalaşan kanunların %98’i hükümet tasarısı şeklinde parlamentoya sunulmaktadır (Kuzu, 2011: 82). Aynı şekilde, hükümetin parlamento tarafından düşürülmesi tehlikesi de yok denecek kadar azdır.

Parlamenter sistemde sorumluluk ve hesap sorulabilirlik bakımından da belirsizlikler mevcuttur. Seçmenler, yürütme organının kim olacağını bilmeden parlamento üyelerini seçmektedirler. Bakanlar Kurulu üyeleri, parlamento üyesi olduktan sonra başbakan tarafından belirlenmektedir (Turhan, 1989: 55). Bu nedenle yürütme organı, seçmenlere karşı doğrudan sorumlu tutulamamaktadır.

Parlâmenter sistemin güçlü yanlarından ilki, yasama ve yürütme organları arasındaki kilitlenmelere ilişkin çözüm yollarının bulunmasıdır (Uluşahin, 1999: 84). Parlamento ile yürütme organı arasında çıkabilecek krizler “güvensizlik oyu” ve “fesih” gibi araçlarla yönetilebilmektedir. Parlâmenter sistem esnekliklidir (Uluşahin, 1999: 98), dolayısıyla parlamento ile hükümet arasındaki siyasal süreç işlevsel olduğundan, seçimlerin yenilenmesi yolu ile hükümet değişikliği sağlanabilir. Aynı şekilde, parlâmenter sistem kutuplaşmaya yol açmaz (Uluşahin, 1999: 134). Bu sistemde kazanan her şeyi kazanmaz; çünkü yürütmenin görevine başlaması ve görevini sürdürmesi yasamanın güvenine bağlıdır, seçimi kaybedenler de muhalefet olarak parlamentoda yer alırlar. Parlamenter sistemlerde tarafsız devlet başkanı, ılımlılaştırıcı ve uzlaştırıcı bir etkiye sahiptir. Devlet başkanı sorumsuz ve partiler üstü bir konumda olduğu için, parlamento ile hükümet arasındaki çatışmaları uzlaştırıcı bir rol oynayabilir.

1.2. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sistemi, ABD’de doğmuş bir hükümet sistemidir (Kuzu, 2011: 19). Başkanlık sistemini benimseyen Latin Amerika ülkeleri ve diğer devletler, ABD sistemini örnek almışlardır (Sartori, 1997: 117).

Aldıkaçtı’ya göre başkanlık sistemi, “*kuvvetler ayrılığı prensibini sert bir şekilde tatbik eden, kuvvetleri birbirini kontrol ettirmekle beraber, icra organının üstünlüğünü sağlayan temsili bir hükümet biçimidir* (Aldıkaçtı, 1960: 142).” Sartori ise, devlet başkanının halk tarafından seçildiği, başkanın önceden belirlenmiş görev süresi içinde parlamentonun oyuyla görevden uzaklaştırılmadığı ve atadığı hükümete başkanlık ettiği veya onları başka şekilde yönlendirdiği sistemlerin başkanlık sistemi olduğunu belirtmektedir (Sartori, 1997: 117).

Lijphart’a göre, başkanlık sisteminin iki temel özelliği vardır: Bu özelliklerden ilki, anayasada belirtilen dönem için seçilen başkanın, yasama organının güvensizlik oyuyla istifaya zorlanamamasıdır. Diğer özellik ise, başkanın ya doğrudan ya da bir seçim heyeti yoluyla halk tarafından seçilmesidir (Lijphart, 1995: 92). Lijphart, bu iki kriteri esas alarak, 21 ülke üzerinde yaptığı bir inceleme sonucunda, ABD, Fransa (1962 Anayasa değişikliğinden sonra) ve Finlandiya’da başkanlık sisteminin uygulandığını tespit etmiştir (Lijphart: 1995: 64).

Başkanlık sisteminde yürütme organının tüm yetkilerini başkan kullanır. Yürütme politikalarının belirlenmesi ve bunların gerçekleştirilmesi konusunda her türlü yetki başkana aittir. Dolayısıyla, hükümetin siyasal sorumluluğu da başkana aittir. Başkanın yasa önerme ve bütçe hazırlama yetkileri yoktur, bu yetkiler parlamento tarafından kullanılır. Bakanlar (sekreterler), başkanın emrine tabi danışman durumundadırlar ve doğrudan başkan tarafından seçilirler, dolayısıyla başkanla görüş ayrılığına düşemezler (Lijphart, 1995: 67).

Kongreye rapor vermek, mesaj göndermek, Kongrede kabul edilen yasalarla ilgili veto hakkını kullanmak ve olağanüstü hallerde meclisleri toplantıya çağırarak, başkanın Kongreye karşı kullanabileceği yetkileridir. Kongrenin yetkileri ise; kanun çıkarmak, başkanı suçlandırıp (*impeachment*) mahkum etmek, başkanın işlemleri hakkında soruşturma açmak, bütçeyi kabul etmek, dış politika konusunda son karar mercii olarak karar vermek ve başkan tarafından yapılan atamaları onaylamaktır (Kuzu, 2011: 24-25).

Bu genel açıklamalardan sonra, başkanlık sisteminin temel özelliklerini (Kuzu, 2011: 20; Lijphart, 1995: 31; Sartori, 1997: 113; Turhan, 1989: 32; Yazıcı, 2002: 19) şu şekilde sıralayabiliriz:

- Yasama ve yürütme organları kesin olarak birbirinden ayrılmıştır,
- Başkan, doğrudan ya da dolaylı olarak halk tarafından seçilir,
- Yasama ve yürütme organları birbirinin varlığına son veremezler,
- Hükümeti kurmak ve idare etmek yetkisi başkana aittir,
- Başkan anayasal yetkilere ve sorumluluğa sahiptir.

Başkanlık sisteminde bir kişi, aynı anda hem yasama organının hem de yürütme organının üyesi olamaz. Yasama organı yasaları yapar, başkan da yasalar çerçevesinde hükümet eder. Organlar arasında koordinasyon ihtiyacı doğduğunda “frenler ve dengeler” (*checks and balances*) sistemi işletilir (Erdoğan, 2001: 174).

Başkanlık sistemi, yalnızca ABD’de başarılı bir şekilde uygulanmaktadır. Latin Amerika ülkelerinde ve demokrasiye yeni geçen bazı Doğu Avrupa ülkelerinde de bu sistem uygulanmakla birlikte, ABD dışında kalan bütün başkanlık sistemleri kalıcı olamamış, darbelere ve çöküntülere uğramışlardır (Sartori, 1997: 117).

Başkanlık sisteminin ABD’de başarılı olmasının nedenlerinden biri, ABD vatandaşlarının bilinçli ve kültürlü olmasıdır. ABD vatandaşları, bilinçli olarak yaptığı seçimlerinin anlamını ve sonuçlarını takdir edebilmektedir. Seçmenler arasında aşırı kutuplaşma olmaması ve aralarında ideolojik fark bulunmayan iki parti sistemi de bu başarıya önemli katkılar yapmaktadır. Siyasal partilerin disiplinsiz olması ve mevcut partiler arasında ideolojik farklılıkların olmaması, sorunların aşılmasını kolaylaştırmaktadır (Tunç, 2011: 2). Öte yandan, Coğrafi konum itibarıyla tehlikeli komşu devletlere sahip olmaması, federal yapıda olması ve lobi sisteminin varlığı da, sistemin başarılı olarak işlemesine katkıda bulunmaktadır. ABD’de önemli yetkilerin federe devletler tarafından kullanılması, devlet başkanının demokrasi dışı eğilimlerini kendiliğinden ortadan kaldırmaktadır. Nihayet lobiler de başkanın partisi ile hükümet ve kongre arasında köprü işlevi görerek, bir tür arabuluculuk yapmaktadır (Kuzu, 2011: 42-43). Başkan ve kongre anlaştığı sürece sistem sorunsuz şekilde işlemektedir. Şu halde, başkanlık sistemin ABD’de başarılı şekilde işlemesinin, bu devletin kendi özel koşullarına bağlı olduğu söylenebilir.

İstikrarlı ve güçlü bir yönetim sağlaması ve başkanın doğrudan doğruya halk tarafından demokratik bir yöntemle seçilmesi, başkanlık sisteminin güçlü yanları olarak gösterilebilir (Uluşahin, 1999: 99-159). Katılık, çifte meşruiyet, kazananın her şeyi kazanması, dışarıdan gelenlerin

siyasete karışması ve siyasi üslup da bu sistemin eleştirilen özelliklerini oluşturmaktadır (Erdoğan, 2001: 176; Yazıcı, 2002: 38).

Başkanlık sisteminde başkan ile parlamento çoğunluğunun farklı partilerden olması halinde ciddi sorunlar yaşanması, hatta sistemin kilitlenmesi kaçınılmazdır. Bu sorunların aşılmasına yönelik sistemik bir mekanizma da bulunmamaktadır (Kuzu, 2011: 41). ABD, sahip olduğu özel koşulları ve özellikle lobiler vasıtasıyla bu tür kilitlenmeleri aşabilmektedir. Bu sistemde başkan ve parlamento arasında çıkabilecek muhtemel krizlerin seçimlerin yenilenmesiyle aşılması ihtimali yoktur; demokrasi dışı yöntemlere başvurulma riskini taşımaktadır. Seçilen başkan, halkın desteğini kaybetse bile, kendi istemedikçe görevden alınamadığından, iktidarın kişiselleşmesi tehlikesi de mevcuttur (Uluşahin, 1999: 92).

1.3. Yarı-Başkanlık Sistemi

Yarı-başkanlık sistemi, başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında yer alan ve her ikisinin de bazı özelliklerini taşıyan bir hükümet sistemidir (Grote, 1995: 63-96; Hartmann, 2000: 174; Kempf, 2003: 301-348; Yazıcı, 2002: 91). İlk kez Almanya'da Weimar Cumhuriyeti'nde uygulanan bu hükümet sistemi, "iki kutuplu yürütme" (*bipolar executive*), "bölünmüş yürütme" (*divided executive*), "parlamenter başkanlık cumhuriyeti" (*parliamentary presidential republic*), "yarı-başkanlık" (*semi-presidential government*), "yarı-parlamenter sistem" (*quasi parliamentary*) gibi değişik adlarla anılmakla birlikte, yaygın olarak "yarı-başkanlık sistemi" olarak ifade edilmektedir (Yazıcı, 2002: 91).

Yarı-başkanlık sistemi, başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin bazı özelliklerini bir arada taşıyan melez bir sistemdir. Bu sistem, devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi ve geniş yetkilere sahip olması bakımından başkanlık sistemine; yasama organı içinden çıkan ve yasamanın güvenine dayanan başbakan ve bakanlar kurulunun varlığı nedeniyle de parlamenter sisteme benzemektedir (Yazıcı, 2002: 92).

Bazı yazarlar, yarı-başkanlık sisteminin siyasal koşullara göre başkanlık sistemi ile parlamenter sistem arasında gidip gelen bir sistem olduğunu savunmaktadırlar (Yazıcı, 2002: 93). Bu görüşü savunanlara göre, parlamento çoğunluğu ile devlet başkanı aynı siyasal eğilime sahip olduğunda başkanlık sistemi gibi işleyen sistem, devlet başkanı parlamento çoğunluğundan farklı siyasal eğilime mensup olduğunda parlamenter sistem gibi işlemektedir (Özbudun, 1993: 139).

Anayasalarının niteliği, devlet başkanının parlamento çoğunluğu ile ilişkileri ve siyasal gelenekleri bakımından yarı-başkanlık sistemleri üç türe ayrılmaktadır: “Sözde yetkili başkanlık”, “tam yetkili başkanlık” ve “dengeli başkanlık”. Bu hükümet sistemine kaynaklık eden Fransa’da, tam yetkili yarı-başkanlık sistemi uygulanmaktadır (Duverger, 1992: 142).

Yarı-başkanlık sisteminde yürütme, parlamenter sistemde olduğu gibi iki başlıdır; yürütme yetkileri, başbakan ve devlet başkanı arasında paylaştırılmıştır (Erdoğan, 2001: 186). Bu nedenle, yürütme içinde ikili bir iktidar ve ikili bir otorite bulunur.

Duverger, yarı başkanlık sistemini, “Başkanlık ve parlamentarizm arasında bir ara kurumsal düzenleme olarak ifade etmek yerine, meclis çoğunluğunun cumhurbaşkanını destekleyip desteklememesine göre başkanlık ve parlamentarizm evreleri arasında gidip gelme” olarak tanımlamaktadır (Shugart-Carey, 1992: 23; Yazıcı, 2002: 93). Duverger’a göre, bir hükümet sisteminin yarı-başkanlık sistemi olarak tanımlanabilmesi için, üç koşulu taşıması gereklidir: Devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi, devlet başkanının önemli anayasal yetkilere sahip olması ve yürütme görevini yerine getiren bir başbakan ve kabinesinin bulunmasıdır. Bu koşulların yanında, başbakan ve kabinesinin parlamentonun güvenine dayanması da gereklidir (Erdoğan, 2001: 186).

Yarı-başkanlık sisteminde önemli yürütme yetkileri devlet başkanına ait olup, ikincil yetkiler başbakan ve kabinesine verilmiştir. Özellikle dış politika, ulusal savunma, bazı üst düzey görevlilerin atanması ve olağanüstü hallerle ilişkin önemli yetkiler devlet başkanı tarafından kullanılır. Devlet başkanı, bakanlar kurulunu başkanlığı altında toplayarak önemli kararlar alabilir. Fransız Anayasasına göre, bakanlar kuruluna başkanlık etme yetkisi cumhurbaşkanına aittir (m. 9). Bakanlar Kurulu toplantıları, ancak cumhurbaşkanının yazılı izni üzerine başbakan başkanlığında yapılabilir ve bu toplantılarda sıradan ve önemsiz işler görüşülebilir (m. 21). Başbakanın bakanlar kuruluna başkanlık etme yetkisi, ikincil derecede bir yetkidir (Oytan, 1982: 87).

Hükümetin önemli kararları, kural olarak bakanlar kurulu tarafından alınır ve “kararname” veya “emirname” şeklinde Cumhurbaşkanının imzasına sunulur. Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen hükümet kararnameleri ile kanun hükmünde kararnameler de gene cumhurbaşkanı tarafından imzalandıktan sonra yürürlüğe girebilir. Devlet Başkanının sahip olduğu yetkiler, parlamenter sistemlerdeki gibi sembolik değildir; başkanın kullanabildiği nitelikte önemli icrai yetkilere (Oytan, 1982: 87).

Bu açıklamalardan sonra, yarı-başkanlık sisteminin temel özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- İki başlı yürütme,
- Devlet Başkanının, doğrudan halk tarafından seçilmesi,
- Başbakanın doğrudan yürütme yetkilerini kullanamaması,
- Başbakan ve kabinesinin parlamentonun güvenine dayanması ve
- Yürütmenin her iki kanadının birbirinden bağımsız olmasıdır (Yazıcı, 2002: 91; Erdoğan, 2001: 186; Grote, 1995: 63-96; Kempf, 2003: 301-348;).

Başkanlık sistemi ile yarı-başkanlık sisteminin ortak özelliği, başkanın/devlet başkanının doğrudan halk tarafından seçilmesidir. Ancak, yarı-başkanlık sistemi, iki başlı yürütmeye sahip olması nedeniyle başkanlık sisteminden ayrılmaktadır. Başkanlık sisteminde başkan, yasama organının müdahalelerinden korunmuştur; başkan ve parlamento birbirlerinin varlığına son veremezler. Yarı-başkanlık sisteminde ise, devlet başkanı iktidarını başbakanla paylaşır. Başbakan ve bakanlar kurulu, parlamenter sistemde olduğu gibi, parlamentonun güvenine sahip olmak ve desteğini sağlamak zorundadır (Sartori, 1997: 161-162).

Yarı-başkanlık sisteminde yürütme, parlamenter sistemde olduğu gibi, devlet başkanı ile başbakan ve kabinesi arasında paylaştırılmıştır. Ancak, parlamenter sistemde yürütmenin icrai yetkileri başbakan tarafından kullanılırken ve yarı-başkanlık sisteminde bu tür yetkiler devlet başkanı tarafından kullanılır.

Yarı-başkanlık sisteminde devlet başkanı ile parlamento çoğunluğunun farklı siyasal eğilimde olduğu dönemler, sistemin işleyişinde önemli sorunlara neden olabilmektedir (Yazıcı, 2002: 100). Böyle dönemler, devlet başkanının parlamentoyu feshi ile veya yapılan ilk seçimde devlet başkanının değişmesi ile sonuçlanmaktadır. Fransa'da ilki 1986-1988 yılları arasında, diğeri de 1993-1995 yılları arasında böyle bir birlikte yaşama (*cohabitation*) dönemi görülmüştür. İlk *cohabitation* dönemi, devlet başkanının parlamentoyu feshetmesi ile; ikincisi ise, yapılan seçimler sonucunda devlet başkanının değişmesi ile sona ermiştir. 1997 seçimlerinden sonraki *cohabitation* dönemleri, daha sorunsuz bir şekilde sürdürülmüştür (Yazıcı, 2002: 100).

2. 1982 Anayasasına Göre Türk Hükümet Sistemi

1982 Anayasasının yürütmeye ilişkin hükümleri (m.102-137) incelendiğinde, genel olarak bir parlamenter sistem kurduğu söylenebilir. Anayasanın ilgili hükümlerinde, yasama-yürütme ilişkileri ile başbakan ve bakanlar kurulunun görev ve yetkileri bakımından parlamenter sistemin tüm özellikleri yer almaktadır.

1982 Anayasasına göre yürütme yetkisi ve görevi, cumhurbaşkanı ve bakanlar kurulu tarafından, anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir (m. 8). Bakanlar kurulu, başbakan ve bakanlardan oluşur (m. 109/1). Anayasanın bu hükümlerinden, yürütme yetkilerinin cumhurbaşkanı ile bakanlar kurulu arasında paylaştırıldığı görülmektedir.

Anayasanın 105. maddesinde karşı-imza kuralına yer verilmek suretiyle, cumhurbaşkanının sorumsuz olduğu belirtilmiştir. Yasama organı tarafından görevine son verilmesine ilişkin bir hüküm konmamak suretiyle, cumhurbaşkanının görevde kalacağı garanti altına alınmıştır (m. 105/3).

Anayasaya göre, yeni kurulan bakanlar kurulunun görevini sürdürebilmesi ve hükümet programını uygulayabilmesi için, güvenoyu alması zorunludur. Anayasanın 116. maddesinde, bakanlar kurulunun güvenoyu alamaması ya da görevde iken güvensizlik oyuyla düşürülmesi hallerinde, cumhurbaşkanı tarafından TBMM seçimlerinin yenileneceği hükmü yer almaktadır. Bu hükümlerle, yasama organının güvensizlik silahının, hükümete verilen fesih yetkisiyle dengelendiği görülmektedir.

Anayasaya göre başbakan, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri arasından cumhurbaşkanı tarafından atanır (m.109/2); bakanlar ise, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri veya milletvekili seçilme yeterliğine sahip olanlar arasından başbakan tarafından önerilir ve cumhurbaşkanı tarafından atanırlar (m.109/3). Yürütme organının başı olan cumhurbaşkanının, bu sıfatla başbakanı seçmesi ve ataması, parlamenter sistemin bir gereğidir. Anayasa, başbakan olarak atanacak kişinin, milletvekili olması dışında başka bir koşula sahip olmasını aramamaktadır. Bununla birlikte cumhurbaşkanı, parlamentoda çoğunluğun güvenini ve desteğini sağlayabilecek bir milletvekilini başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirmektedir.

1982 Anayasası, parlamenter sistemlerde sorumsuz ve dolayısıyla yetkisiz olması gereken cumhurbaşkanına yasama, yürütme ve yargı alanında birçok yetkiler vererek, onu yürütme içinde en güçlü kişi haline getirmiştir. Cumhurbaşkanı, siyasal sorumluluğa sahip olmadığı halde, yarı-başkanlık sistemindeki devlet başkanı gibi yetkiler kullanmaktadır. Bu

durumun, parlamenter sistemin temel ilkelerine aykırı olduğu şüphesizdir (Uluşahin, 2007: 58).

2007 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesi esası getirilmiş ve böylece, yürütmenin sorumsuz kanadını temsil eden cumhurbaşkanı da siyasal meşruiyete kavuşturulmuştur. Başka bir anlatımla, yürütme içinde çift meşruluk oluşturulmuştur (Uluşahin, 2011: 34).

Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin, sistemi yarı-başkanlık haline getireceği; hatta sadece doğrudan halk tarafından seçilmesini sağlamanın bile, cumhurbaşkanını rejim içinde daha da güçlendireceği savunulmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, Fransa'da 1962 yılında yapılan anayasa değişikliği ile devlet başkanının halk tarafından seçilmesi benimsenmiş ve bunun sonucu olarak cumhurbaşkanı siyasi hayatın en önemli aktörü haline gelmiştir (Çam, 1993: 162; Linz-Valenzuela, 1994: 137). Duverger'e göre bu anayasa değişikliği, "Devlet Başkanına hiçbir yetki vermemesine rağmen, gücüne güç katmıştır" (Yavuz, 2008: 1194). 2007 yılı Anayasa değişikliğinden sonra yarı-başkanlık sistemine daha da yaklaşılmış, ancak tam olarak bu sisteme geçilmemiştir. Cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesinin, parlamenter sistemin işleyişini bozacağı veya niteliğini değiştireceği savunulabilir, ancak rejimi yarı-başkanlık sistemine dönüştürdüğü söylenemez.

1982 Anayasasının kurduğu hükümet sistemi konusunda "Aksak Başkanlık hükümeti", "Otoriter Başkanlık Hükümeti" (Duran, 1988: 7), "Başkanlı Parlamenter Sistem" (Çağlar, 1989: 306) ve "Zayıflatılmış Parlamenterizm" (Özbudun, 2004: 323) gibi değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. Anayasanın öngördüğü hükümet sisteminin, temelde bir parlamenter sistem olmakla birlikte, aşırı yetkiler vermek suretiyle başbakan ve bakanlar kurulu'ndan daha güçlü hale getirilen ve doğrudan halk tarafından seçilmesine imkan tanınan cumhurbaşkanı nedeniyle, klasik parlamenter rejim ile yarı-başkanlık sistemi arasında, kendine özgü (*sui-generis*) bir hükümet sistemi olduğunu söylemek mümkündür (Kuzu, 2011: 75).

3. Türkiye'de Hükümet Sistemi Tartışmaları

Ülkemizde, başkanlık sistemine geçiş veya daha genel bir ifadeyle hükümet sistemi değişikliği tartışmaları, gerek siyasi arenada gerekse doktrinde fikir birliği sağlanmaksızın sürmektedir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, hem parlamenter sistem ve hem de başkanlık ve yarı-başkanlık sistemleri özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi anlayışına bağlı sistemlerdir. Ancak, bu sistemlerin de birçok türü bulunmaktadır. Örneğin, İngiltere ve İngiliz Uluslar Topluluğu'na bağlı ülkelerde uygulanan parlamenter sistem, Kara Avrupası ülkelerinde uygulanan parlamenter sistemden farklıdır. Bu nedenle de İngiltere ve İngiltere'den etkilenmiş sistemlere “*Westminister modeli*” denmektedir (Turhan, 1995: 79). Aynı şekilde, Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan başkanlık sistemi, Latin Amerika ülkelerinde uygulanan başkanlık sistemlerinden farklıdır.

Ülkemizde uygulanan parlamenter sistem, Westminister modelinden farklı olduğu gibi, bazı anayasal hükümler dolayısıyla iyi işleyememekte ve bu nedenle eleştirilmektedir (Turhan, 1989: 184). Türkiye’de parlamenter sisteme yönelik eleştirilerden ilki, siyasal istikrarsızlıklar yaşanması ve bunlara çözüm bulunamamasıdır (Ay Deniz, 2006: 146).

Çok partili siyasal rejimlerde parlamenter sistem, yürütmenin güçsüzlüğü nedeniyle siyasal istikrarsızlık oluşturabilmektedir. 1982 anayasasında yürütme, cumhurbaşkanının yetkileri bakımından güçlendirilmiş, ancak yürütmenin sorumlu kanadını teşkil eden başbakan ve bakanlar kurulu ihmal edilmiştir. Doğal olarak bu da, siyasal istikrarsızlıkları önlemeye çare olamamıştır. Ülkemizde hükümetlerin görev sürelerinin, bazı istisnalar dışında, kısa olması, yürütmenin faaliyetlerini etkin şekilde yapmasına engel olmuştur. Bunun sonucu olarak da devlet yönetiminde kopukluklar görülmüş ve devleti ilgilendiren temel politik kararlar alınamamıştır. Siyasal istikrarsızlıklarının oluşturduğu bu boşluk, demokratik olarak hesap sorulamayacak bürokrasi; özellikle silahlı bürokrasi tarafından doldurulduğundan, rejimin demokratik niteliği zarar görmüştür (Tesev, 2011: 1).

1982 anayasasında siyasal istikrarsızlıkları önlemeye yönelik bazı hükümler getirilmiştir. Hükümetlerin kurulmasının kolaylaştırılması, düşürülmesinin zorlaştırılması (m. 109-114); cumhurbaşkanına seçimleri yenileme yetkisi tanınması (m. 116); cumhurbaşkanlığı ve meclis başkanlığı seçimlerine ilişkin hükümler (m.102, 94); hükümet göreve başlarken yapılacak güven oylamasında basit çoğunluk aranması (m. 110), görev sırasında yapılacak güven oylamasında nitelikli çoğunluk aranması (m. 111) bu hükümlerden başlıcalarıdır.

Türkiye’de parlamenter sistemin bir sorunu da, yürütmenin iki başından birini temsil eden cumhurbaşkanı ile hükümet arasında zaman

zaman çıkan çatışmalardır. Böyle bir sorunun yaşanması mümkün olmayan başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinin aksine, Türkiye’de cumhurbaşkanları, görev ve yetkilerinin verdiği güce dayanarak aktif politik konulara müdahil olmakta ve taraflı davranabilmektedir (Ay Deniz, 2006: 147). Bu da yürütmenin kişiselleştirilmesi olgusunu ortaya çıkarmaktadır.

Parlamentar sistemlerde yürütme, başbakanın şahsında kişiselleşmekte iken, ülkemizde cumhurbaşkanları da başbakan ve bakanlar kurulunun alacağı kararları etkileyebilmektedir (Öztürk, 1992: 71). Cumhurbaşkanının gerekli gördüğü hallerde bakanlar kuruluna ve Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık etmesi ve başkanlığında toplanan bakanlar kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilan edilmesi ve bakanlar kurulunun kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi (m. 104), cumhurbaşkanının hükümetin işlerine karışmasına anayasal zemin oluşturan yetkililerdir. Cumhurbaşkanının anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları TBMM’ne geri gönderme yetkisi de, parlamenter devlet başkanlarında olmayan bir yetkidir. Görüldüğü gibi, cumhurbaşkanının parlamenter sistemle bağdaşmayan bazı yetkileri vardır ve bu yetkiler dolayısıyla yürütme içinde çatışmalar yaşanmaktadır. Çatışmaların kaynağı olan “iki başlılık” probleminin, ya sistem değişikliğine gidilerek başkanlık sistemine geçilmesi ya da parlamenter sistem içinde kalınarak, cumhurbaşkanının bu tür yetkilerinin sınırlandırılması suretiyle çözümlenmesi gerektiği savunulmaktadır (Gözler, 2000: 10).

Ülkemizde sistem tartışmaları ile dile getirilen bir konu da seçim sistemidir. Türkiye’de 1950-1960, 1961-1980 ve 1980 sonrası dönemde, farklı amaçlar için getirilen üç değişik seçim sistemi uygulanmıştır. Ancak, her seçim sistemi değişikliği, amaçlanan siyasi yapıyı gerçekleştirme hedefine ulaşmamıştır (Günel, 2005: 232).

1950-1960 döneminde uygulanan çoğunluk seçim sistemi, öngörüldüğü şekilde, tek parti hükümetlerinin kurulmasını sağlamış, ancak iktidara gelen parti, aldığı oy oranından daha fazla temsil edilmiştir. Yönetimde istikrarı öne çıkaran çoğunluk seçim sistemi, 1961 yılından itibaren yerini nispi temsil seçim sistemlerine bırakmıştır. Nispi temsil seçim sistemlerinin uygulanmaya başlaması ile birlikte, Türkiye’de koalisyon hükümetleri dönemi başlamıştır (Günel, 2005: 232). 1961 -1980 arası yapılan seçimlerin 3’ü koalisyon 2’si de tek parti iktidarıyla sonuçlanmıştır. 1983 ve sonrasında uygulanan gerek çifte barajlı, gerekse ülke barajlı seçim sistemleri de, genellikle öngörülenden farklı sonuçlar doğurmuş, özellikle 1990’lı yıllarda ciddi hükümet istikrarsızlıkları yaşanmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla, 1950-1960 döneminde uygulanan seçim sistemi ile en azından hükümet istikrarı hedefine ulaşılabilmişken, 1980 sonrası uygulanan barajlı nispi temsil sistemi ile ne temsilde adalet hedefine ulaşılabilmiş ne de yönetimde istikrar sağlanabilmiştir (Günel, 2005: 232). Her ne kadar, 2002 yılından sonra yapılan seçimlerde tek parti hükümetleri kurulmuş ise de, bunu sadece seçim sistemi ile açıklamak doğru olmayacaktır. Şu halde, İngiltere’de olduğu gibi, istikrarlı ve güçlü hükümetler kurulmasının, çoğunluk sistemine geçilmesi ile mümkün olacağını söyleyebiliriz.

Parti içi demokrasi de, ülkemizde sistem tartışmalarında sıkça üzerinde durulan bir konudur. Bu sorunun temel nedeni parti disiplini. Parti sistemimiz disiplinli partilerden oluştuğundan, bütün kararlar parti liderleri tarafından alınmakta ve lidere bağlılık ödüllendirilmekte; milletvekilleri de lideri desteklemek zorunda kalmaktadır (Ay Deniz, 2006: 147).

Bilindiği gibi partiler, disiplin yönünden serbest partiler ve disiplinli partiler olarak ikiye ayrılırlar. Serbest partiler, üyelerini sert bir disiplin düzenine tabi tutmadıkları gibi, parti kararlarına uymayanlar veya parti yönetiminin isteklerini yerine getirmeyenler hakkında herhangi bir disiplin işlemi yapmazlar (Özbudun, 1968: 50). Disiplinli partiler gerek parlamento, gerekse parlamento dışı örgütlerinde yer alan üyelerini parti tüzüğü, programı ve kararları ile sıkı sıkıya bağlayan partilerdir. Özellikle milletvekilleri, parlamento çalışmalarında grup kararlarına uymak zorundadırlar. Parti disiplini bozucu davranışlar, partiden çıkarılmaya kadar uzanan disiplin cezaları ile cezalandırılabilir (Özbudun, 1968: 46).

Parti disiplini, parti yönetiminin parti üyeleri ve örgütü üzerinde sahip oldukları otoritenin adıdır (Turan, 1968: 79) Parlamenter sistemlerde, parlamento çoğunluğunu sağlamanın bir aracı olarak görülen parti disiplinine büyük önem verilmektedir. Zira, parlamenter sistemde hükümetin parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu vardır ve parlamentodaki sayısal çoğunluğunu koruyamadığı takdirde hükümetten çekilmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle partilerin iktidarda kalmaları ve programlarını uygulayabilmeleri ancak parti disiplini ile mümkün olabilmektedir (Turan, 1968: 113). Bu nedenle parti disiplini, parlamenter sistemin istikrarlı işlemesi için vazgeçilmez bir araç olarak görülmektedir (Yanık, 2007: 106). Ülkemizdeki siyasal partilerin parti içi demokrasiyi sağlayabilmeleri için, parti disiplini ve parti içi demokrasi arasında bir denge kurmak zorunda oldukları söylenebilir. (Yanık, 2007: 113).

Ülkemizde parlamentonun önemli bir sorunu da parlamentonun etkin çalışmamasıdır. Bu sorunun birçok nedeni bulunmakla birlikte,

milletvekillerinin bir daha seçilebilmek kaygısıyla ülke sorunları ile ilgilenmek yerine seçim bölgesindeki seçmenlerin sorunlarıyla ilgilenmesi, partiler arasında uzlaşma ve diyalog kültürünün olmaması, milletvekillerinin parti değiştirerek siyasal istikrarı bozması ve en önemlisi koalisyon hükümetleri bu nedenlerden başlıcalarıdır.

3.1. Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği

Türkiye için başkanlık sistemini savunanların dayandıkları gerekçelerden biri, yürütmenin güçlendirilmesi ve bu sayede hükümet istikrarsızlıklarının önlenmesidir. Hızla büyüyen bir ülke olan Türkiye’nin artan ihtiyaçlarının karşılanması için kuvvetli bir icra zorunluluğu bulunmaktadır. 1982 anayasasında yapılacak değişikliklerle yürütmenin güçlendirilmesi yeterli değildir. Kısa süreli ve istikrarsız hükümetlerin varlığı, ülkemizin siyasi yapısını hep olumsuz olarak etkilemiştir. Ülkemizin ihtiyacı olan kuvvetli icraya ancak başkanlık sistemi cevap verebilir (Kuzu, 2010: 2). Aynı şekilde, başkanlık sistemi ülkemize yabancı olmayan, ülkemiz koşullarına uyabilecek bir sistemdir. Bu bağlamda, başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi ve yasama organı tarafından görevden alınamaması siyasal istikrarı artıracaktır. Başkanlık sistemi Türkiye’ye uyarlanabilir. Bu sistem hükümetlerde koalisyon denilen sıkıntılı dönemi ortadan kaldırır. Önümüzdeki yıllarda Türkiye, parlamenter sistemde zor kalır, yarı-başkanlık ya da başkanlık sistemine geçilir (Kuzu, 2010: 2).

Başkanlık sisteminden olumlu sonuç alan ve ismi bu sistemle özdeşleşen tek ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir ve bu ülke dışında bu sistemin başarılı olmadığı bilinmektedir. Bu sistemin Amerika Birleşik Devletleri’nde başarıyla uygulanması anayasa sayesinde değil, Anayasaya rağmen gerçekleşmiştir (Tunç, 2011: 2). Başkanlık sisteminin ABD’de başarılı olması çeşitli faktörden kaynaklanmaktadır: Öncelikle, disiplinsiz siyasal parti sisteminin olması ve mevcut partiler arasında ideolojik farklılıklarının olmaması, tıkanıklıkların aşılmasını kolaylaştırmaktadır. Lobilerin etkinlikleri de sistemin işleminde önemli role sahiptir. Lobilerin faaliyetleri nedeniyle parlamenterler, belli kanunların çıkarılması hususunda birlikte hareket edebilmektedirler. Aynı şekilde, parlamento komisyonları da, yasama ve yürütme organları arasında işbirliği sağlanmasına katkıda bulunurlar. Keza, ülkenin federal yapıya sahip olması ve Federal Yüksek Mahkeme, yürütmenin ve dolayısıyla başkanın son derece güçlü olmasının doğuracağı muhtemel tehlikeleri engelleme işlevini başarıyla sürdürmektedir. Birçok yasanın federe devletler tarafından çıkarılmasının zorunlu olması, federal

devletin yasama yetkisini ve dolayısıyla iktidarın kişiselleşmesini engellemektedir.

ABD’de demokrasi geleneği çok güçlüdür. Bu demokrasi geleneği sayesinde tikanıklıklar uzlaşmayla aşılabilmektedir. Nihayet, Amerikan vatandaşlarının Anayasa’ya karşı duyduğu büyük saygı ve demokratik kültürü, bu sistemin başarısına önemli katkılar sunmaktadır. Amerikan halkı, Anayasa’ya yapılan müdahalelere son derece şiddetli tepkiler gösterebilmektedir (Tunç, 2011: 2). Görüldüğü gibi, ülkemiz koşulları ile ABD’nin koşullarının birbirine hiç benzemediği açıktır.

Başkanlık sisteminin başka ülkelerde ve özellikle Latin Amerika’da pek başarılı olmadığı görülmektedir. Latin Amerika ülkelerinde çok partili sistem benimsenmiş olup, partiler arasında var olan ideolojik farklılıklar kutuplaşmayı teşvik etmektedir. Bu ülkelerde demokratik siyasal kültür gelişmediği için, sorunlar diyalog ve uzlaşma yoluyla çözümlenememekte, yasama ile yürütme arasında bir kilitlenme ortaya çıktığı zaman devlet hayatı kilitlenebilmektedir. Bu gibi durumlarda başkanlar ya, kongreyi halka şikayet etmekte, ya da ülkeyi kanun hükmünde kararnamelerle yönetme yolunu seçmektedirler. Doğal olarak bu da kongrenin dışlanarak, yönetimin tamamen kişiselleşmesi anlamına gelmektedir. Eğer kilitlenme aşılamazsa, askeri müdahalelere başvurulması sonucu rejim krizlerine neden olmaktadır (Yazıcı, 2010: 3).

Türkiye’nin siyasal kültürü, siyasal parti sistemi ve partilerin yapısı, partiler arasında var olan ve devam eden kutuplaşma eğilimi ve parti liderlerinin iktidarlarını kişiselleştirme eğilimleri, başkanlık sistemine geçilmesi halinde Türkiye’deki sistemin de Latin Amerika’dakine benzeyeceği kanısını uyandırmaktadır (Yazıcı, 2010: 3). Bu nedenle köklü bir sistem değişikliğine gitmenin, ülkemiz demokrasisini olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir.

Parlamente sistemi başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemleri birbirinden farklı konumlarda yer almakla birlikte, bütün demokratik sistemlerin çözmek zorunda olduğu iki sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan ilki, seçimlerin bir hükümet veya yönetebilme yeteneğine sahip bir koalisyon hükümeti çıkarabilip çıkaramayacağıdır. Öteki sorun ise, hükümetlerin program ve yasalarını parlamentodan geçirebilip geçiremeyeceğidir. Parti disiplininin olmaması, başkanlık sistemlerinin "bölünmüş hükümet" koşullarında işleyebilmelerini sağlamakla birlikte, başkanlık sistemi hiçbir zaman parlamente sistem kadar etkin ve güçlü işleyememektedir. Zira, parti disiplininin olmaması nedeniyle başkan,

Kongre'deki çoğunluktan her zaman tam emin olamamaktadır. Bu nedenle güçlü hükümetlerin, İngiltere'de uygulanan parlamenter sistemde ortaya çıkma ihtimali daha yüksektir. İngiltere'de güçlü parti disiplinine dayalı bölünmemiş tek parti hükümetleri ortaya çıkabildiğinden, hükümetler de güçlü olmaktadır (Turhan, 1995: 79).

Çok partili parlamenter sistemlerde güçlü hükümetlerin kurulması, parlamentodaki partilerin sayısına ve parti disiplinin az veya çok olmasına göre değişebilmektedir. Buna göre, parti sayısı az ve partiler disiplinli olduğu takdirde güçlü hükümetler kurulabilecektir (Turhan, 1995: 79). Şu halde, parlamenter veya başkanlık sistemlerinin etkin işleyebilmesinin, diğer faktörlerin yanında, partilerin disiplinli olup olmamalarına ve partilerin ülkeyi yöneten çoğunluğu sağlayabilip sağlayamamasına bağlı olduğu da söylenebilir.

Başkanlık sisteminin en önemli sakıncası, yasama-yürütme organları arasındaki ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Sistemin iyi işleyebilmesi için, hem başkanın hem de parlamento çoğunluğunun aynı partiden olması gereklidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde başkan, Senato ve Temsilciler Meclisi birbirinden bağımsızdır, bu makamların bir noktada anlaşabilmelerini sağlamak çok büyük çaba harcamayı gerektirmektedir. Başkanlık sisteminin işlemedeki güçlük de işte buradan kaynaklanmaktadır. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme organları birleşmiş durumda olduğundan, organların işbirliği yapmalarını sağlamak başkanlık sisteminden kolaydır (Turhan, 1995: 80). Dolayısıyla, sistemin hızlı işlemesi isteniyorsa, bunu ancak Westminster tipi parlamenter sistemin sağlayabileceği söylenebilir.

Başkanlık sisteminin önemli sakıncalarından biri de, bu sistemde uzlaştırıcı, gerilimleri azaltıcı ya da yatıştırıcı bir gücün bulunmamasıdır. Parlamenter sistemlerde ülkenin ve ulusun birliğini temsil eden devlet başkanı (kral veya cumhurbaşkanı), siyasal kriz durumlarında demokrasinin yaşaması açısından önemli işlevler üstlenir (Turhan, 1995: 81). Parlamenter sistemin başkanlık sisteminden farklı ve üstün bir yanını teşkil eden bu özellik, yürütmenin iki başlı olmasından kaynaklanmaktadır.

Uzun yıllar mutlak yetkilere sahip bir tek kişinin (padişahın) yönetiminde yaşamış ülkemizde, siyasal iktidarın kendi kendini sınırlaması gibi bir gelenek bulunmamaktadır. Öte yandan, anayasal düzenlemelerimiz de, meclis hükümeti sistemiyle başlamış ve parlamenter sistem olarak günümüze ulaşmıştır (Turhan, 1995: 82). Dolayısıyla, Türkiye'nin anayasa düzenlemeleri konusunda çizdiği çizgi ile başkanlık sistemi arasında bir uygunluk olmadığı ortadadır.

Başkanlık sisteminin ülkemiz için olumsuz özelliklerinden biri de, başkan ve parlamento çoğunluğunun aynı partiden olması durumlarında vatandaşların hak ve özgürlükleri konusundaki temel güvencelerin tehlikeye girecek olması ihtimalidir. Öte yandan yasama organının ve başkanın farklı partilerden olması da sonucu değiştirmemektedir. Ülkemizde siyasal uzlaşma geleneği bulunmadığından, bu gibi durumların nasıl sonuçlanacağını yakın tarihimize bakarak tahmin etmek mümkündür (Turhan, 1995: 82).

Türkiye’deki siyasal kültür, partilerin yapısı, partilerin çok sayıda olması, uzun süredir devam eden kutuplaşma eğiliminin varlığı ve parti liderlerinin iktidarını kişiselleştirme yönünde güçlü eğilimler sergilemesi, başkanlık sistemine geçilmesi halinde, Türkiye’deki sistemin de Latin Amerika ülkelerine benzeceği izlenimi uyandırmaktadır (Yazıcı, 2010: 3).

Ülkemiz açısından hiç denenmemiş başkanlık veya yarı-başkanlık sistemlerini tartışmak yerine, parlamenter sistemin uygulamasında ortaya çıkan sorunlara ve olumsuzluklara odaklanmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Ülkemizde uygulanan parlamenter sistemin aksayan ve zaman zaman krizlere neden olan olumsuz yanlarının, demokrasi deneyimlerimiz ve geçmiş uygulamaların ışığı altında çoğulcu ve özgürlükçü demokrasi ilkeleri doğrultusunda düzeltilmesi mümkündür (Turhan, 1995: 82). Dolayısıyla, seçim sistemine öncelik verilerek, hem güçlü ve istikrarlı hükümetlerin kurulabilmesine imkan veren, hem de küçük ve aşırı partilerin gerçek güçlerinin üstünde bir rol oynayabilmelerini önleyen bir seçim sistemi benimseyerek işe başlamak mümkündür.

3.2. Yarı-Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği

Türkiye’de hükümet istikrarsızlıklarını önlemek için önerilen sistemlerden biri de yarı-başkanlık sistemidir. Fransız yarı-başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı, yedi yıllık bir süre için doğrudan halk tarafından seçilir. Güven oylaması yoluyla parlamentoya karşı sorumlu olan başbakan, cumhurbaşkanı tarafından atanır, ancak cumhurbaşkanınca görevden alınamaz. Bakanlar Kurulu, başbakan tarafından seçilir ve cumhurbaşkanı tarafından atanır. Parlamenter sistemden farklı olarak, cumhurbaşkanının, doğrudan halk tarafından seçilmesi yanında, tek başına kullanabileceği önemli anayasal yetkileri de vardır (Özbudun, 1993: 139).

Parlamenter sistemlerde devlet başkanının sorumsuz ve dolayısıyla yetkisiz olmasına ilişkin temel kural, Fransız sisteminde değiştirilerek, asil yürütme yetkileri cumhurbaşkanına verilmiştir. Başbakanı ve bakanlar

kurulu üyelerini atamak, parlamentoyu feshetmek, referandum kararı vermek ve olağanüstü hal yetkileri kullanmak bu yetkilerden başlıcalarıdır. Cumhurbaşkanı bu yetkilerini, parlamenter sistemde olduğu gibi karşı-imza kuralı ile değil, doğrudan kendi imzası ile kullanır. Cumhurbaşkanı, bakanlar kuruluna başkanlık etmek, sivil ve askeri memurları atamak, kanunları ve kararnameleri imzalamak ve dış politikaya ilişkin bazı yetkileri ise, bakanlar kurulu ile birlikte kullanabilmektedir.

Yarı-başkanlık sisteminde karşılaşılması muhtemel en önemli sorun, devlet başkanı ile başbakanın farklı siyasal eğilimde olduğu cohabitation dönemlerinde yaşanacak hükümet istikrarsızlıklarıdır. Bu sistemde istikrar, parlamenter sistemde olduğu gibi hükümetin parlamentoda sahip olduğu çoğunluğa değil, devlet başkanı ile hükümetin siyasal bakımdan uyumuna bağlıdır. Nitekim, Fransa'da cohabitation dönemlerinde yaşanan bu tür uyumsuzluklar, devlet başkanının pasif davranması ve seçmenlerin uyumlu olanı destekleme eğilimi ile aşılabilmektedir. Uzlaşma kültürünün yeterince yerleşmediği ülkemizde, cumhurbaşkanı ile hükümetin çatışması halinde doğacak krizlerin aşılmasının kolay olmayacağını söyleyebiliriz.

Yarı-başkanlık sisteminin başka bir sakıncası da, doğrudan halk tarafından seçilen devlet başkanının, sistemde dengeleyici ve birleştirici bir rol üstlenmek yerine, yetkilerinin meşruluğuna güvenerek bir kral gibi davranma tehlikesidir. Bu tehlike, sistemin diktatörlüğe dönüştürülmesi ihtimalini de içermektedir. Nitekim doğrudan seçimle gelen ve görev süresinin sonuna kadar görevden uzaklaştırılmayan devlet başkanının varlığı, bu tehlikeyi haklı göstermektedir. Fransa'da bu sistem, De Gaulle'nin toplumun tüm kesimleri için birleştirici özellik taşıyan karizmatik kişiliği sayesinde başarılı olmuş ve istikrar kazanmıştır (Kalaycıoğlu, 1996: 6). Türkiye'de yerleşik siyasal yapı ve demokrasi kültürü nedeniyle, bu sistemin ülkemizde başarı şansının düşük olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç

Türkiye'deki hükümet sistemi tartışmalarının, hükümet istikrarsızlığı düzleminde, demokratik sistemler arasında bir tercih olarak değil de diktatörlükle demokrasi arasında bir tercih şeklinde yapıldığı görülmektedir. Hükümet istikrarsızlıklarının sebebi olarak kısa süreli koalisyon hükümetleri gösterilmekte, bunu önlemenin çaresi olarak da başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemine geçiş önerilmektedir. Önerilen modellerin özellikleri üzerinden sürdürülen bu tartışmalarda, Türkiye'nin toplumsal yapısı, siyasal

kültürümüz, parlamenter geleneklerimiz, parti ve seçim sistemimiz dikkate alınmamaktadır.

Her hükümet sisteminin bir felsefesi ve diğer devlet organları ile bütünlük sağlayan temel özellikleri vardır. Aynı şekilde, bir hükümet sisteminin başarılı şekilde işlemesi, uygulandığı ülkenin koşullarına da bağlıdır. Bu nedenle, yaşanan kimi sorunlara çözüm bulmak için, uygulanan sistemi rastgele değiştirmek, beklenmeyen yeni sorunlara neden olabilir. Dolayısıyla, sistem değişikliği arayışlarına girmek yerine, mevcut parlamenter sistemin aksayan yönlerine odaklanmak ve sistemi aslına uygun hale getirmek ülkemiz ve demokrasimiz açısından daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır.

Anayasanın hükümet sistemine ilişkin hükümlerine bakıldığında, parlamenter sistemden ciddi sapmaların olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sistem aslına uygun hale getirilmelidir. Bu bağlamda, 1982 Anayasasının 101. ve 104. maddeleri, cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini sağlayan ve cumhurbaşkanına parlamenter sistemle bağdaşmayacak yetkiler veren anayasa hükümleridir. Öncelikle bu maddelerde yapılacak değişikliklerle cumhurbaşkanı, klasik parlamenter sistemdeki konumuna döndürülmelidir. Bunun yanında, siyasi partilerde parti içi demokrasinin hayata geçirilmesi ve seçim sisteminin gözden geçirilmesi de sisteme olumlu katkılar sağlayacaktır.

Aynı şekilde, parlamentonun yasama ve hükümeti denetim faaliyetlerini daha etkin yapabilmesi için, milletvekili adaylarının belirlenmesi sürecinde yerel siyaset belirleyici olabilmeli ve bu amaçla önemli sayıda milletvekili adayı gerçek önseçim uygulamalarıyla belirlenebilmelidir. Seçim sisteminde yapılacak değişikliklerle, seçmene tercihli oy ve karma liste yapabilme imkanı da tanınabilir. Hükümet istikrarını sağlamak için Almanya, İspanya, Belçika gibi ülkelerde uygulanan “*yapıcı güvensizlik oyu*”na, bizim Anayasamızda yer verilmesi yararlı olabilir. Bilindiği gibi, yapıcı güvensizlik oyu, özellikle koalisyon hükümetleri döneminde, mevcut hükümeti düşürmek isteyenlerin, yeni başbakan üzerinde anlaşmalarını zorunlu kılmaktadır.

Hükümet istikrarını sağlama konusunda, başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinin, parlamenter sisteme göre daha başarılı olduğu bir gerçektir. Ancak bu başarının daha birçok faktöre bağlı olduğu unutulmamalıdır. Başkanlık sisteminde başkan, yürütmenin tek sahibi olduğundan, bir anlamda yürütme bakımından istikrarlı bir sistemdir. Fakat parlamentoda muhalefet çoğunlukta olduğunda, başkanın kendi siyasetini, programını

uygulanması zordur; bütçesini çıkartmakta zorlanabilir, programını gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kanunları parlamento tarafından engellenebilir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu tür krizler nadiren görülmekle birlikte, yerleşik demokrasi kültürü sayesinde uzlaşmayla aşılabilmektedir. Ülkemiz gibi siyasi bölünme çizgilerinin çok belirgin olduğu bir devlette, başkan ve meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda, sistemin tıkanması kaçınılmazdır. Türkiye için başkanlık sisteminin en sakıncalı yanını bu özellik oluşturmaktadır.

Parlamenter sistemin sorunlu ve Türkiye bağlamında en çok eleştirilen yönü koalisyon hükümetlerine yol açmasıdır. Ancak parlamenter sistem koalisyon hükümetlerini zorunlu kılmaz. Koalisyon hükümetlerine yol açan asıl neden, nispi temsil seçim sistemidir. Nispi temsil seçim sisteminde yüzde onluk seçim barajının bile koalisyonları önlemeye yetmediğini, 1991-2002 yılları arasında kurulan koalisyon hükümetleri bize göstermiştir. Koalisyon hükümetleri kötüdür, ama çaresi başkanlık veya yarı-başkanlık sistemi değil, seçim sistemidir.

Türkiye'nin, yaklaşık yüz yıllık bir parlamenter sistem deneyimi vardır. Bu nedenle ülkemizde parlamenter gelenekler yerleşmiş ve azımsanmayacak bir parlamenter kültür oluşmuştur. Başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemleri, ülkemize yabancı sistemlerdir. Türkiye'nin köklü reformlarını gerçekleştirebilmek için güçlü yürütme organına ihtiyaç duyduğu kuşkusuzdur. Bu güçlü yürütme organını da ancak parlamenter sistem sağlayabilir. Tek parti çoğunluğuna sahip olan bir başbakan, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki başkandan çok daha güçlüdür. Dolayısıyla güçlü bir iktidar, ancak parlamenter sistem ile mümkündür. Yapılması gereken, var olan parlamenter sistemi iyileştirmeye çalışmaktır.

Kaynakça

- Aldıkaçtı, O. (1960). *Modern Demokrasilerde ve Türkiye’de Devlet Başkanlığı*. İstanbul.
- Altuğ, Y (2003). *Parlamento Hukuku*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Ay deniz, Ş. (2006). “İngiltere ile Karşılaştırmalı Olarak Türkiye’de Parlamenter Sistemin İşleyişi ve Hükümet Sistemi Tartışmaları”. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8, (3), 133-157.
- Çağlar, B. (1989). *Anayasa Bilimi*. BFS Yayınları, İstanbul.
- Çam, E. (1993). *Devlet Sistemleri*. İstanbul: Der Yayınları.
- Demir, F. (1998). *Demokrasilerde Hükümet Sistemleri ve Başkanlık Hükümeti Rejimi*. İzmir: EGİAD Yayınları.
- Duran, L. (1988). “Türkiye’nin Siyasi Rejimi”. Yeni Gündem. (Demokrasi Eki).
- Duverger, Maurice (1992). “A New Political System Model: Semi-Presidential Government”. Liphart, A. (ed.). *Parliamentary versus Presidential Government*, Oxford: Oxford University Press.
- Eroğul, C. (2001). *Çağdaş Devlet Düzenleri*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Erdoğan, M. (2001). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gözler, K. (2000). *Cumhurbaşkanı-Hükümet Çatışması*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2010). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Grote, R. (1995). *Das Regierungssystem Der V. Französischen Republik*. (1. Auflage). Baden-Baden: Nomos Verlag- Gesellschaft.
- Günel, E. (2005). *Türkiye’de Seçim Sistemlerinin Siyasal Kurumlar Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Hartmann, J. (2000). *Westliche Regierungssysteme*. Opladen: Leske-Budrich.
- Hübner, E. (2003). *Das Politische System Der USA*. (5.Auflage). München: C.H. Beck Verlag.
- Huntington, S. P. (2002). *Üçüncü Dalga*, (Çev.: Ergun Özbudun). Ankara: TDV Yayınları.
- Kahraman, M. (2006). *Parlamenter Sistemlerde ve Türk Anayasa Hukukunda Bakanlar Kurulunun Görevleri, Yetkileri ve Çalışma Usulü*. Konya: Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Kalaycıoğlu, E. (1996). “Yarı-Başkanlık: Dikta’ya Çağrı”. *Milliyet*, s. 6.
- Kapani, M. (1976). *Kamu Hürriyetleri*, 5.b., Ankara.
- Kempf, U. (2003). “Das Politische System Frankreich”. *Die Politischen Systeme Westeuropas*. (3. Auflage). Opladen: Leske-Budrich.

Kuzu, B. (2011). *Her Yönü İle Başkanlık Sistemi*. İstanbul: BKY Yayınları.

Kuzu, B. (2010). "Türkiye, Başkanlık Sistemine Geçer mi, Başbakan, Başkan Olur mu?". <http://www.arayis.org/2010/09/burhan-kuzubaskanlik-sistemini-basbakan-da-dusunuyor/>. (Erişim Tarihi: 23.02.2011).

Lijphart, A. (1995). *Çağdaş Demokrasiler, Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu Ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, (Çev. Ergun Özbudun-Ersin Onulduran). Ankara: Yetkin Yayınları.

Linz, J. J. ve Valenzuela, A. (1994). *The Failure Of Presidential Democracy: The Case Of Latin America*. U.S.A: The Johns Hopkins Univ. Press.

Mainwaring, S. ve Shugart, M. S. (1997). *Presidentialism And Democracy in Latin America*, U.S.A: Cambridge Univ. Press.

Oytan, M. (1982). "Fransa'da Yürütme Organının Yetkileri ve Güçlü Olma Nedenleri". *AİD*. C. 15, S. 1, s. 87.

Özbudun, E. (1968). *Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Parti Disiplini*. Ankara.

Özbudun, E. (1993). *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Özbudun, E. (2004). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Öztürk, N. K. (1992). "Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Geleneği ve 1982 Anayasasındaki Düzenlemenin Parlamenter Sistemle Uyumu". *AİD*. C.25.

Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, (Çev. Ergun Özbudun). Ankara: Yetkin Yayınları.

Shugart, S.M. ve Carey J. M. (1992). *Presidents and Assemblies: Constitutional Design and Electoral Dynamics*, Cambridge University Press.

Tunaya, T. Z. (1980). *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*. İstanbul: İÜHF Yayınları.

Turan, İ. (1968). "Parti Disiplini, Kapsam, Tarihçe, Teşvik Eden Sebepler". *İÜİFM*. C. 28, No: 1-4.

Teziç, E. (1998). *Anayasa Hukuku Genel Esaslar*. İstanbul: Beta Yayınları.

Tunç, H. (2011). "Türkiye'de Başkanlık Sistemi Tartışmaları". <http://www.haberhareket.com/turkiyede-baskanlik-sistemtartismalarimakale,332.html> (Erişim Tarihi: 24.03.2011).

Turhan, M. (1989). *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını.

Turhan, M. (1995). "Parlamenter Sistem mi, Yoksa Başkanlık Sistemi mi?". *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*. Cilt 19, S:179-180, s.78-82.

Uluşahin, N. (1999). *Anayasal Bir Tercih Olarak Başkanlık Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Uluşahin, N. (2007). *Saf Hükümet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması*. Ankara: Yetkin Yayınları.

Uluşahin, N. (2011). “Türkiye’de Mevcut Hükümet Sisteminin Niteliği ve Rejimin Başkanlık Sistemine Kaymasının Getireceği Tehdit ve Tehlikeler”. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, C. 3, No. 1.

Yanık, M. (2007). “Parlamente Hükümet Sistemi Bağlamında Türkiye’de Parti Disiplini”. *Kamu Hukuku Arşivi*. S. 106.

Yazıcı, S. (2002). *Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri, Türkiye İçin Bir Değerlendirme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Yavuz, B. (2008). “2007 Anayasa Değişikliğinin Doğurduğu Tereddütler ve Çözüm Yolları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XII, Ankara.

Yazıcı, S. (2010) “Başkanlık Sistemi Türkiye’yi Olumsuz Etkiler”. <http://www.ntvmsnbc.com/id/25086300/>. (Erişim Tarihi: 24.03.2011)

<http://www.tesev.org.tr/default.asp?PG=ANATR> . (Erişim Tarihi: 22.04.2011).